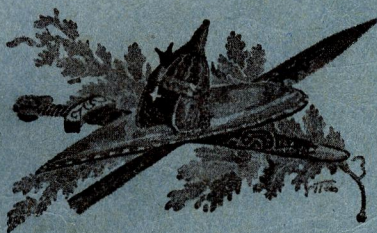

ІВАН ПЕТРЕНКО

ПРИГОДИ ЮРКА КОЗАКА

НАКЛАДОМ „РІДНОЇ ШКОЛИ“

КНИЖКА твоя приятелька, шануй її!

ХТО не шанує книжки, той ворог освіти.

ОБЛОЖИ книжку в папір.

ОБМИЙ руки перед читанням.

НЕ ЧИТАЙ вечорами при слабім світлі.

НЕ ЧИТАЙ при їді, ані в ліжку, особливо в часі заразливої недуги.

НЕ СЛИНЬ карток пальцями, а відвертай їх обережно згори або внизу.

НЕ ПЕРЕГИНАЙ книжки при читанні.

НЕ РОБИ на книжці ніяких дописок ані рисунків.

НЕ ВИДИРАЙ з книжки карток ані образців.

ПОМІСТИ її дома в пригожому місці.

ПО ПРОЧИТАННІ віднеси негайно до бібліотеки, щоби другі могли з неї користати.

ЗАОХОЧУЙ своїх знайомих до читання книжок.

Крип'якевич ~~48~~ ~~56143~~

ІВАН ПЕТРЕНКО

(І. Крип'якевич)

ПРИГОДИ ЮРКА КОЗАКА

ІЛЮСТРАЦІЇ ПЕТРА АНДРУСІВА

31.656

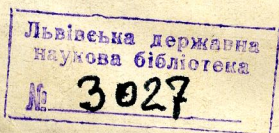
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Л Ї В І В

1934

НАКЛАДОМ „РІДНОЇ ШКОЛИ“

квіт. 15. XI. 1944
362

1.

Як я познайомився з літописцем о. Нестором.

Хочу описати вам найдивнішу пригоду, що її пережив у своєму житті. Може не повірите в усе те, про що пишу, — але так багато незвичайного бачили мої очі, такі дивовижні були мої переживання, що мушу розказати про них, хочби цілий світ докоряв мені неправдою.

Був це памятний для мене день 23. вересня, 8 година вечором. Я читав історію України — про часи короля Данила. Про молодість князя і його скитання по чужих землях, про боротьбу з боярами, про організацію Галицької Держави, про наїзд татар і руїну України, про те, як великий володар уживав різних способів, щоб оборонити свої землі від чужих наїзників. Читав про взаємини великого володаря з Римом, про заснування Холму й Львова. Мене дуже зацікавило, як повстав старовинний Львів. З нашим учителем історії оглядали ми того дня рано місце, де був колись княжий город, бачили стрімку гору, де стояли колись укріплення, під нею площу, де стояла княжа палата, а ще нижче кілька церков, що

неначе віночком стоять довкола гори. Я запам'ятав докладно цілий цей вид і тепер вечором старався уявити собі, як то Львів виглядав у часи Данила. Я був трохи втомлений, відложив книжку, примкнув очі й думки йшли за думками... Передо мною пересувалися картини давнього життя. Я бачив грізний замок на шпилі гори. Невелика зала, розглядає пильно околицю. Нижче — місто серед садів і городів; ясніють білі мури церков; на ринку чужосторонні купці розкладають свої товари; дорогами, що йдуть від далеких лісів і борів, тягнуть до міста селянські вози... У палаті князь з боярами радить раду, як дати відпир татарам; прибігають гінці з вістками з різних сторін; князь висилає сторожі на всі боки. Неспокій, напружене вичікування... „О, якби те все можна побачити й оглянути“... зітхнув я і відчинив очі.

Та й аж здригнувся з великого дива. Передо мною стояв старий чернець з довгою сивою бородою в такім одязі, як малюють черців з давніх часів. Хто це такий? Я наче знав його. Але звідкіля... Аджеж це літописець о. Нестор! Я бачив його на малюнку в своїй історії України. — Звідки він узявся тут, якою дорогою зайшов? Я не чув, щоб хто відчиняв двері...

Чернець дивився на мене, тепло всміхаючися, і по хвилині сказав:

— Так, я о. Нестор — літописець. Я почув твоє бажання, побачити, як виглядала наша земля в часах Данила, й прийшов тебе відвідати. За те, що я перший писав історію України, дана мені така сила, що можу мандрувати по всіх часах давнього минулого. Чи хочеш піти зі мною?

Я був такий здивований і зворушений, що не міг і слова з себе добути. Але мій гість глядів на мене з добрячим усміхом і ще раз запитався:

— Чи хочеш оглянути зо мною часи короля Данила?

Мене наче щось штовхнуло, — обняла мене незвичайна радість; я схопився з місця і скрикнув:

— Хочу, хочу!

— То збирайся швидко, підемо.

Я кинувся по хаті та в одну мить був готов. Не мав що довго збиратися. Я того дня приготувався на дальшу прогульку, що мала відбутися завтра; мій наплечник був приготований, в ньому було все найпотрібніше до дороги; я вдягнув тільки куртку, бо було холоднуvато, закинув свій тягар на плечі, насунув на голову шапку, в руки взяв палицю і був готовий до подорожі.

— Ходімо! — сказав літописець о. Нестор.

Так розпочалася моя дивна мандрівка.

2.

В дорозі до старого Львова.

На початок чекала мене нова несподіванка. Виходили ми з хати, був вечір, вийшли — знайшлися серед ясного соняшного дня. Та й околиця була інша. Ні сліду дому, де я мешкав, ні сусідніх кам'яниць, ні вулиць, ні взагалі міста. Ми були над річкою, що плила широким руслом. Над нею простягалися сіножаті, дещо далше чорнів великий ліс. Здовж ріки йшла пільна дорога. Ми пройшли кільканацять кроків, а я розглядався зацікавлений довкола.

— Не пізнаєш цього місця? — запитався о. Нестор.

— Ні, я тут ніколи не був!

— Придивися краще, от у той бік.

Я поглянув перед себе: там простягалися рядом горби, верхами обнажені, долом покриті лісом. Один горб мав вид стіжка, другий ширший і вищий, третій на лисині світив пісками. Щось собі почав пригадувати. Десь бачив їх.

— Цеж Високий Замок! — скрикнув я нагло, — пізнаю Гору Льва! Але ці гори цілком інакші, нема кіпця, більше лісів довкола. А деж місто? Де Львів? Не бачу ніяких домів!

— Львова ще нема, — відповів о. Нестор з притиском. — Ми є в часах князя Данила, сімсот літ тому!

Я остовнів. Чи це сон, чи бачу це справді? Протер очі. Таки справді передо мною були львівські горби, але в первіснім, півдикім стані, а міста ні сліду.

— Деж Львів? Коли буде Львів? — питався я загиуючись і не знав, як властиво питатися.

— Львів щойно основується, — сказав о. Нестор, — підемо подивитися.

Ми пішли даліше понад річку.

— Це Полтва? — запитав я, вказуючи на ріку; літописець приязно кивнув головою.

Я не міг надивуватися. Полтву знав дотепер як брудну, вонючу річку, що її пустили в канали під вулицями міста, — і не видно її — а тут Полтва чистенька ріка, широка, пливе серед крутих берегів, розливається в озерця, а над нею стеляться чудові килими сіножатей, ростуть дерева — цілі гаї дерев.

Ми перейшли річку через міст; міст новий, якось штучно вироблений, дещо подібно, як містки, що їх я бачив на Гуцульщині, що в них ані одного цвяха нема. Біля мосту якийсь чоловік ловив рибу; мав у копі кілька величеньких коронів і щук. Але був дивно зодягнений: сорочка з дуже грубого полотна, штани зо шкіри, на ногах шкіряні лапті. Як побачив о. Нестора, звітався з ним. Почали розмовляти. Я прислухувався їхній розмові. Яка незвичайна мова, щось так, як у „Слові о полку Ігоревім“.

— Що це, отче, німця якогось ведете? — запитався чоловік, вказуючи на мене. — О, німців тепер у нас багато, князь дав їм багато землі, селяться під горою. Місто буде.

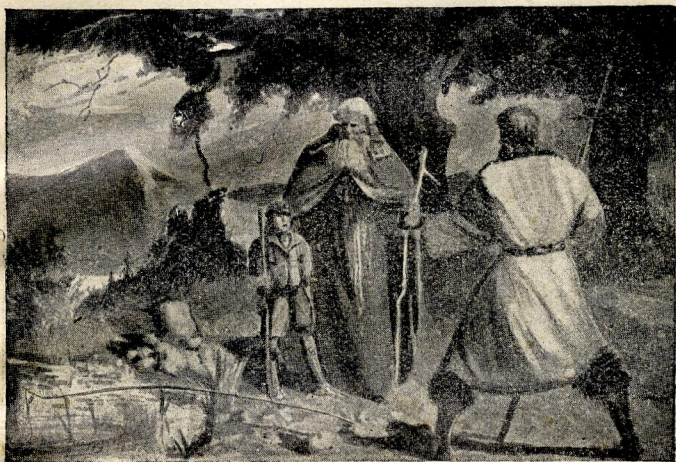
— Чого він мене німцем називає? — запитався я о. Нестора, коли ми відійшли даліше.

— Твоя одіж незвичайна, не така, як наші люди носять, тому він узяв тебе за чужинця. А німців

справді багато; князь Данило спроваджує їх, щоб заводили нові ремесла. Усе зараз побачиш.

Дивно мені стало, коли почув імя Данила. Чи справді це часи Галицької Держави, чи побачу те, що діялося сімсот літ тому? І страшно мені було й цікаво.

Що ближче ми підходили до горбів, то більше стрічали людей і рух ставав більший. Серед лісу,

біля дороги, стояв якийсь хутір: дім і всі будинки будовані з грубих, ледви отесаних пнів дерева, довкола високий частокіл. Малі діти гралися на до-розі. Коли нас побачили, повтікали й тільки зза дерев вигукували: „німець, німець“. Таки всі мене тут за німця вважають.

Дорогою їхали рядом один за одним тяжко нала-довані вози. Було їх з десять, при возах на конях їздили, у різнобарвних одягах, у шапках на подоби турбанів.

— Це вірмени,— сказав о. Нестор на мій запит,— їдуть до Львова з своїм крамом, славний купецький наряд.

Переходили попри нас селяни в прегарній одежі: чоловіки в широких шапках, жінки в дивних за-
воях. Я бачив колись такі вбрання на старих ма-
люнках в своїй історії України. Незабаром переїхав
попри нас віз, запряжений рослими кіньми. На возі
поважний старший мужчина в одязі вишиванім сріб-
лом. — Певно боярин, подумав я собі. На конях по-
чваланали два їздіці — в блискучих шоломах і панци-

рях. Я щораз більше переконувався, що справді опи-
нився в якійсь країні зо старовинними обичаями.

Дальше над рікою завважили ми юрбу народу.
Щось там на воді стукає й клекоче? Ми підійшли
ближче: там був невеликий млинок. Вода з млинівки
йшла лотоками на колеса, млин торохтів голосно.
„А то диво“, чув я голоси, „чого то німець не виду-
має! Вода сама буде молоти! А то дивне диво“...

— Чого вони так дивуються? Не бачили ніколи
млина? — звернувся я з запитом до мого провідника.

— Так, це перший млин, — дотепер мололи на

жорнах, аж тепер німці привезли свій винахід у наші сторони, — пояснив мені о. Нестор.

Побачу різні цікаві речі, подумав я собі. Став привикати до цієї мандрівки. Страх і зачудування, що відчував спочатку, поволі покидали мене, я відчував радість і вдоволення, що йду в цей незнаний, давній світ. Якби не товариство поважного черця, був би собі гукнув і заспівав з цілого горла. Коби так знайти якого веселого товариша!

3.

Як я знайшов собі приятеля.

В цій хвилині хтось нас привітав. Нас здгонив молодий хлопець, більш-менш могого віку. Був досить високого росту, добре збудований, лице сильно сонцем засмалене. Його одежа складалася з сорочки з грубого полотна й шкіряних штанів; на голові мав витерту шапчину, на ногах щось ніби лапті зо шкіри. Найбільше впадало в очі те, що він через рамено мав перевішений великий лук, на плечах сагайдак з кількома стрілами, до нього приторочених кілька диких качок. Відразу було видно, що це ловець вертається з полювання.

— Ти син старого Бертольда, я тебе знаю — сказав він до мене.

— Якого Бертольда? — запитав я здивований.

— А того, що млин має, ти звідтіль ішов. Ти не його син? Ти не німець?

Знов він мене за німця має, це вже мене розгнівало і я відповів різко:

— Я не німець, я українець!

— Українець? Що це таке українець? Я ще такого не чув.

Я миттю похопився, що мій новий знайомий не міг чути про українців, бо в княжі часи назви України вживалося рідко й тільки на означення крайніх земель нашої держави. Даремне роздумував, як йому це в'яснити; але він, на щастя, забалакав про що інше.

— Яке гарне твоє німецьке вбрання! Я хотів би теж таке мати. З чого зроблені ті гудзики? Я таких ще зроду не бачив. І шапка дуже дивна. А які дивні твої сапоги!

Сапоги? — що це таке, став я собі пригадувати. Ага, це чоботи старословянською мовою. Хлопець оглядав мене зо всіх боків, як заморського звіра, очі світилися йому цікавістю.

— А на що ця палиця? Така довга, а не міцна, навіть від вовка нею не оборонився б.

— Відвовка? Тут є вовки? — запитав я зо страхом.

— Ха-ха-ха! А ти звідки прийшов, що про вовків питаєш? Скільки їх було зимою, ось там на Вовчій горі! А тепер тут недалеко, на багні, як я засідався на качки, зігнав дикого кабана. Ти вмієш стріляти?

— Трохи стріляв з фльоберта!

— З хворбер..., не вимовлю того слова, — що це таке?

На, маєш! Знову похвалився непотрібно й не зможу в'яснити, бо про стрільний порох ніхто ще тоді не чував. Але мій товариш лепетав далі:

— А я вмію стріляти з лука, покажу тобі. Отче, — звернувся до о.Нестора, — спіchnіть трохи, покажу цьому чужинцеві, як у нас стріляють з лука.

Нестор-літописець згодився і лиш добряче усміхнувся. Мій новий товариш стрибнув на простору поляну серед лісу. Він виїняв з сагайдака стрілу, наложив на лук, натягнув тятиву й крикнув:

— Бачиш того яструба, що перелітає над нами? Він уже мій!

Стріла свиснула й полетіла вгору. Велика птаха схитнулася на лету й тяжко впала на поляну.

— Так стріляє Андрій Лучник, син княжого стрільця, Михайла Суличича. Мій батько служить у княжих

стрільцях і я буду, як виросту. Батько змалечку вчив мене стріляти й ніколи ще не довелося мені, не потрапити в ціль. Батько бере мене вже на лови на турів! Славний з мене буде лицар. Ха-ха-ха, — зареготався, кинувся на землю і давай млинком іти по муріжку.

Але вмить скочив на рівні ноги й почав навпередки гукати:

— Гей, хто з нас добіжить скоріше до ось того дуба?

Я не забарився. Мене подразнило, що він так чваниться, — і на лови ходить і стріляє з лука. Аджеж я вже не вчорашній спортсмен, багато виправлявся і дещо вмію. Якстій скинув наплечник і закричав: „Погоди! Ставай до бігу“. Ми вибрали за мету старого дуба, на вільному просторі, що його вказав лучник, і пустилися бігти. Він біг незвичайно

скоро й зручно; знати було в ньому силу первісної людини. Але скоро стало видно, що він не тренований в бігу, не вмів рівномірно бігти, зразу дуже форсував, опісля втомившись помалішав. Я мав краще вишколення, біг рівномірно, як велить спортове правило, й аж недалеко мети прискорив бігу, так що перебіг його на кілька кроків. Мій суперник був дуже здивований а й видно було, що невдача заболіла його.

— Такий ти, — казав він з жалем — я думав, що ти мамина дитина, що нічого не вмієш, а ти таки перебіг мене. Це досі ще нікому не вдалося.

І сумно покрутив головою. Але вмить вернулася його безжурна веселість.

— Гаразд! Ти швидше біжиш, але хіба не кинеш каменем далше від мене — скрикнув він.

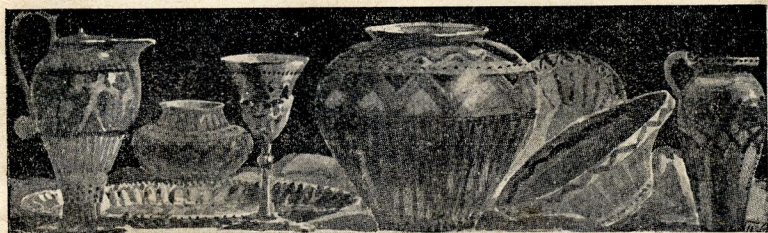
Тут я вже згори був певний, що переможу. Я не раз кидав диском і мої осяги були ненайгірші. Я вибрав кам'яну плиту, що нагадувала кружок, і подав йому першому. Він кинув на яких 30 метрів, як я обчислив приблизно. Я кидав другий і кинув на яких п'ять метрів далше. Я пізнав відразу, що йому було дуже прикро, — мало не плакав з жалю. Мені стало жаль його, я взяв його за руку й сказав:

— Кидати каменем, це не така трудна справа, але хотів би я вміти стріляти з лука й ще так гарно, як ти! Навчиш мене, правда?

Він зрадів признанням своєї вищости в стрільянні, вхопив мене за руку й радісно викликував:

— Навчу, навчу! Правда, що з мене неабиякий стрілець?

Ми подали собі руки — стали приятелями. Дивно стало мені. Подумайте лиш: мій приятель жив сімсот років передо мною...

4.

На львівському ярмарку.

Нестор - літописець придивлявся з добрим усміхом нашим змаганням, але опісля встав і сказав :

— Ходіть, пора йти даліше.

Ми забрали наші клунки й пішли. Вийшли з гаю на вільне місце й перед нами у всій красі простяглися львівські гори. Зблизька знати було, що вони не цілком пусті. На верху гори, що висунулася найбільше на захід, видно було великий рух. Мабуть там рубали ліс, бо багато дерев лежало повалених, здалека білили свіжо оброблені пні. Нижче, під горою проглядали поміж віття дерев стіни домів, а над ними дах і баня церкви.

Ми пішли в цьому напрямку. Дорога була тут широка й простора, по ній їхало багато возів та йшло немало людей. Дорога завела нас між забудовання. Я приглядався їм цікаво. Відразу впало в очі, що господарства стояли окремо від себе, і кожне було обведене сильною огорожею. Це були або густо биті палі або цілі пні дерев, кладені один на другім. Видно, життя було небезпечне й кожний господар дбав про свою оборону. Самі ж доми були дерев'яні й будовані на поверх. В долінній часті не було вікон, а тільки на поверсі видно було невеликі отвори. Ось так мешканці забезпечували себе від нападу. Овочевих дерев при оселях завважав я небагато, а як

були, то дикі яблуні й груші з дрібними овочами. Грядки були невеликі й огородини якось мало.

— Щось ніде нема бараболі, капусти, кукурудзи, — сказав я до Андрія.

— Що ти кажеш? Як-як? Бараболі, ха-ха-ха, що це таке смішне? І як ще: кукурику, чи як ти сказав? Ха-ха-ха!

І він сміявся, аж покладався зо сміху. Я здивувався. Не знають бараболі, кукурудзи? Як же це? Аж по хвилині пригадав собі: аджеж картопля і кукурудза прийшли до нас аж після відкриття Америки 1492 р. За княжих часів не могли ще їх знати.

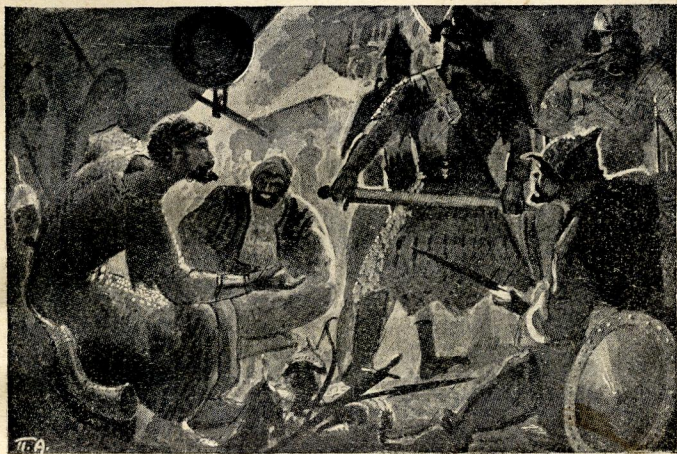
Але й ніколи було розпитуватися і думати про те, бо глота ставала що раз більша, вози, кінні люди, піші, худоба, — все те перепихалося силою вперед.

Ми трапили саме на ярмарок. Зайшли на торговницю. Це була простора кругла площа; довкола неї стояли свіжо побудовані деревляні дома з широкими піддашсями. На площі відбувався торг. На возах, по землі, у шатрах розложено найрізномордніший крам. Ось стояли вози з кожухами: чорні, білі, сиві шкірки подобали здалека на отару овець, а йшов від них такий сопух, що треба було ніс затикати... Недалеко були розкладені всякі деревляні вироби: бочки, бодні, нецки, відра, лопати, мітли, плетені кошики; побіч смоляр продавав дьоготь. Знову на іншому місці стояла глиняна посуда, — миски, горшки, дзбанки з грубої глини, найдивніших форм, деякі як старогрецькі амфори. З другої сторони долітав милий, солодкий запах, — лежала там ціла гора жовтих кругів воску, великих як колеса; а недалеко стояли бочки золотавого меду. На іншому місці тяжко було перейти, так скупчилися там вози приїжджих селян з усяким сільським добутком. Довкола гамір, крик, метушня, аж уха боліли. Купці криком приманювали

до себе покупців, селяни торгувалися, сварилися, били себе рукою в руку на знак довершеного купна.

Але найбільше людей прямувало до місця, де стояли рядом великі шатра, покриті різнобарвними сукняними плахтами.

— Що там продають? — питався я моїх товаришів.

— Це чужосторонні купці, з далеких земель. Ходи, побачиш! — відповів о. Нестор.

Ми пішли в ту сторону, перетискаючися крізь юрбу. У першому шатрі побачив я цілий склад зброї: висіли тут панцирі, шоломи, щити, мечі, луки, сагайдаки зо стрілами; шатро було неначе в облозі, товпилися при ньому старші й молодші мужчини, видно, воєнні люди, оглядали пильно різні частини лицарської зброї, стукали пальцями об сталь і залізо, аж дзвеніло. Купець, чорноволосий, з білим гарним лицем, давав пояснення і захвалював свої вироби.

— Це кавказець, — сказав о. Нестор — вони виробляють прегарну зброю.

— Як буду старший, все те куплю собі, — крикнув Андрій, — буду лицар на славу!

До сусіднього шатра тиснулося жіноцтво. Там вертівся говіркий, веселий вірменин, з носом як орлиний клюв. Перед ним лежала гора матерій різних красок, тканих у прегарні взори, що зображували

квітки, птахи, дивні тварюки, геометричні рисунки, хрести, зорі... Все те мерехтіло на сонці як чудова райдуга. Вірменин розкладав заєдно нові матерії, а жінки й дівчата, що зібралися довкола, голосними окликами виявляли свій подив.

В інших шатрах сиділи спокійні мовчаливі німці, одні з сукном, інші з шкіряними виробами, деякі з металевою посудом.

— Ходи зо мною, — заговорив до мене Андрій, — покажу тобі щось смішне.

Ми пішли в бік, минаючи різних продавців.

Мою увагу звернули ще чорні, обсмалені люди в короткій одежі, в личаках на ногах, у тяжких шапках з завісами, — наче похожі на наших бойків; — вони стояли при конях, що на них висіли тяжкі, чимось наповнені міхи.

— Це верховинці зпід Дрогобича, привезли сіль — відповів на мій запит о. Нестор.

— Ходи, ходи скоро! — кликав нетерпляче Андрійко, коли я трохи затримався. — Чуєш, чуєш!

Я став надслухувати й почув неначе глухе гудіння тарабана, а даліше тонкий голос сонілки. Ми перетиснулися через юрбу і от-що побачили: танцював медвідь. От такий рудавий бурмило. Бідачисько мав у ніздрях колісце, а крізь нього провели ланцюг; стояв на двох ногах і незугарно повертався довкруги. При ньому притупцював чоловік з лицем помальованим на червоно, у гострій шапці, і грав на со-

пільці, а малий хлопчик, також вимальований червоним, бив кулаком у тарабан.

— А-ну, Мишка, покажи як боярин танцює! — кричав штукар. — А-ну, як баба колише дитину... А-ну, як хлопці крадуть мід... А-ну, а-ну, Мишка!

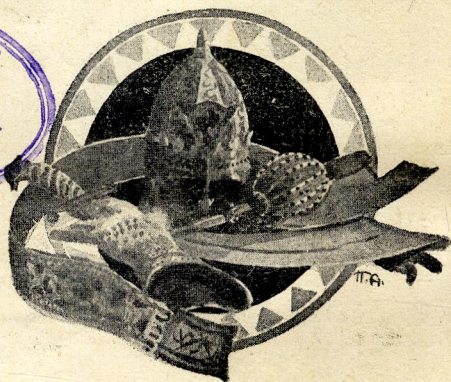
Медведище показував всякі штуки, а люди реготалися голосно.

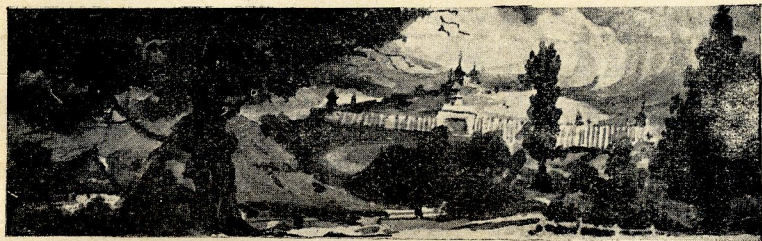
— А бачиш, які штуки знають наші скоморохи: медведів вивчили! Ти ніколи такого не бачив? Скажи, не бачив?

— Ні, не бачив, не бачив! — відповів я, щоб його заспокоїти. Але подумав собі: якби ти, мій товаришу, побачив штуки в наших цирках, тож то дивувавсяб!

— Це скоморохи, — завважив повагом о. Нестор, — це найдавніші у нас штукарі, їхні штуки зображені й на бічних стінах у церкві св. Софії у Києві.

— Ага, правда, — пригадав я собі, я бачив децьо картину. Це наші перші народні актори. Тепер такі штуки показують у нас цигани...

5.

В городі князя Льва.

— Треба нам уже відпочати, — заговорив о. Нестор. — Досить нам ярмаркування.

— Я вже таки добре втомився ходою, а ярмарковий крик приголомшив мене. Таки справді хотілося сісти.

— Ходи зо мною до монастиря св. Онуфрія, — сказав літописець.

— Ні, пустіть його зо мною, — став просити Андрійко, — він припочине у нашій коморі, а потім я покажу йому город.

— Добре, нехай буде й так, — згодився о. Нестор, — але зайдіть і до монастиря.

Я попрощався з літописцем, — він тільки моргнув до мене, ніби тішився, що ми втяли таку штуку, — і відійшов. Андрій взяв мене під руку:

— Підемо в город, мій батько побудував там комо-ру на переховок майна, — відпичнемо й попоїмо дечого.

Підійшли ми вуличкою під гору. Гора була обведена довкола неначе стіною з пнів дерев, що їх покладено вздовж одні на одних. У кількох місцях стояли вежі, побудовані також з грубих бальків.

— От, бачиш, тут є город. Торговиця є на підгородді, а тепер підемо до самого города, до дітинця — повчив мене Андрій.

Ага, дітинець або окольний город, — пригадав я собі, — це нижча частина города; вища, на самій горі, називається остріг. Як то добре, що я читав дещо з історії, — тепер не потребую про все рознітувати могого провідника. Під одною вежею був вузький мурований перехід з залізною ґратою. Туди говорив мене Андрій. Коли ми прийшли до воріт, він гукнув:

— Доброславе, — відчиніть, пустіть нас!

— А хто там так приказує? — загомонів якийсь сердитий голос, — не знаєш, що без княжого дозволу не вільно входити!

— Та відчиніть ворота, це я, Андрій!

— Андрій? Вже знов тебе сюди принесло? Ти князь, чи що, щоб тобі відчиняти, як тільки заманеться?

— Відчиніть, дядьку Доброславе, не будьте такі сердиті, мені треба до батькової комори.

За ворітьми почулася тяжка хода і зза ґрат виглянуло до нас старе лице, обросле волоссям, в рудій шапці.

— Добре полудне, дядьку Доброславе! — чемно поздоровив Андрій.

— Ум-гу, — відповів старий, — вже давно сонце пішло з полудня. Не знаєш, що вечором не вільно пускати до города.

— Е, до вечора ще далеко, дядьку, — покірно говорив Андрій, видно, не хотів дразнити старого.

— А що то за мару ведеш з собою? — Якийсь мадярський прибула, чи татарський шпиг. Нанесло їх сюди з цілого світу, нехай їх... щоб їх... — бурмотів старий.

Мене вже брав гнів: той знов мене називає мадяром, а то й татарським шпигом. Відповів я йому... Але Андрій не дав мені говорити:

— Дай спокій, — шепнув він. — Старий добра людина, але вже такий гургур-дядько. Дуже він стереже воріт, це його обов'язок. А тепер нетрудно й за татарських шпигів. Але нас він пустить.

І справді старий, хоч заєдно бурмотів, узявся відчиняти ґрату. Чути було, що крутить корбу, — скреготало залізо, пищали шнури, і тяжка залізна ґрата піднеслася дещо в гору.

— Лізьте долом, для вас псувати журавця буду... А скоро, бо як ґрату спущу, то й сліду з нас не лишиться...

Ми скоренько лягли на землю і як два вужі пересунулися під ґратою. А старий гудів:

— Для молокососів відчиняти! По-ночі вештаються! Неспокійне племя... Показав би вам...

І за нами з грюкотом ґрата впала на своє місце. Придивився я старому: в рудій шапці й кожушині, з бородою, що лізла йому до самих очей, він стояв, як той медвідь Мишка з торговиці. Але Андрій вже добув його ласку:

— Дядечку Доброславе, я приніс вам гостинця з ловів, — от, качки, візьміть собі!

— Качки, — втішився старий, — ха-ха, давно я не їв, нема коли на лови ходити, завжди тут треба сторожити! Качечки, товстенькі, молоденькі! Ти, Андрію, добрий стрілець, лицар будеш... І про мене ніколи не забуваєш! Добрий з тебе хлопець.

— А ви так на мене сварили зза муру — ніби обиджено заговорив Андрій.

— Хто сварив на тебе? Ніхто не сварив!

— А от, ви кричали, що я по-ночі вештаюся!

— По-ночі, яка ніч? А от, дивися, хлопче, сонце високо на небі... Ніхто на тебе не сварив.

Тяжко було домоворитися зо старим. Андрій аж щипав мене з радости, що воротар так собі сам перечить.

— Прийдемо до вас на вечерю, дядьку, — казав Андрій кризь сміх.

— Ну, ну — відповів Доброслав — А ти чого регочешся, відміно ти якась!

І пошкандибав з качками в руці, і здалека ще було чути його бурмотіння. Поліз до якоїсь комірки при воротах.

Я розглянувся довкола.

Тут стояли різні будівлі, що їх, видно, щойно викінчили. Найближче була невелика церква, покрита широкою банею з мідяної бляхи, що в світлі сонця блистіла мов золота. Двері були відчинені і я заглянув до середини. Чудово виглядали вікна, прикрашені вітражами з різнобарвних скляних шибок. Ікони були старосвітські, багато золочені; свічники, ліхтарі й різний церковний посуд, також золотий або срібний. Знати було велике багатство.

— Яка то церква? — запитав я Андрійка.

— Святого Миколая! — почув у відповідь.

Церква святого Миколая! Алеж я її знаю чудово! Вона при Жовківській вулиці. Нераз бував у ній, і завжди бачив, що вона дуже старовинна. Я знав, що вона походить з княжих часів, а тепер побачив її! Тут молилися наші князі! — Яка ж це цінна пам'ятка давніх часів!

Я оглянув її з усіх сторін. Була дещо не така, як сьогодні, бо певно її нераз перебудовували за сімсот літ...

Ми підійшли стрімкою доріжкою вгору. Тут була розпочата якась велика кам'яна будова, — були підмуровані фундаменти, стояло покладане верстами рівно обтесане каміння, лежали гори бальок і дощок, були покопані доли по фундаменти.

— Що це таке будують? — питав я Андрія.

— Княжий двір буде. Князь Данило приказав

ставити для себе. Великий двір буде, — кімнати для князя і для княгині й для князенка Льва, ще й для княжих урядовців.

І він показував мені, де що буде приміщене. Я був дуже зворушений. Нераз ходив з товаришами по цих місцях, по Замковій вулиці, і ми намагалися відгадати, де саме стояла княжа палата: тепер бачу, як княжий двір будується! Чи не дивне це!

Я хотів те все оглянути докладніше, але Андрій не дав мені.

— Пізніше будемо оглянути город, — казав — тепер ходімо їсти, бо я дуже голоден.

І він повів мене далі. При стіні города стояли рядом побіч себе низькі будинки, ніби комори. Були нижчі від частоколу, не мали дахів, а замість покриття лежали на них рівні помости. Легко було догадатися, що в часі боротьби на цих помостах стають вояки й звідсіль острілюють ворога. До кожної комори вели тяжкі, грубі двері, замкнені старосвітськими замками. Андрій пристанув при одних дверях, оглянувся довкола, чи хто не підглядає, похилився, відвалив камінь, що лежав біля порога, і витягнув звідти великий ключ. Який це був дивовижний ключ — такого я ще ніколи не бачив, — з дивними закрутами, дірками, отворами, карбами. Я відрисував його собі на спомин. Андрій вложив його у замок, крутив сюди й туди, аж двері відчинилися. З середини повіяло на нас приємним запахом копченого мяса.

— Ой, як пахне! — аж зідхнув Андрійко. — Я такий голодний, голодний, тож то буду їсти!

Ми ввійшли до комори. Було досить темно, бо вікна не було й світло входило тільки через відхилені двері. Але мої очі скоро привикли до темряви і я міг розглянутися довкола. В коморі було повно-всяких харчевих припасів. Угорі при стелі висіли

на жердці більші й менші шматки копченого мяса, що так принадно пахло, — сало, шинки. В долі один кут був завалений кругами поживклого сира; в іншому місці стояли міхи, повні чогось твердого; по середині розперлася широка бочка, закрита покривою. Стояло ще багато скринь і скриньок, посудин і кошів.

— Будемо мати добрий полуденок — засміявся Андрій. — Це припаси на воєнний час, але я голоден гірш татарина, не дам їм тут стояти!

Він виліз на скриню, сягнув до мяса, з одного місця врізав великий кусень шинки, з другого солонини й поклав це передо мною на стільці, що тут стояв. Побіг у кут, відв'язав міх і приніс кілька сухарів.

— Тверде це, як нещастя, — сміявся, — але ми собі їх придобимо!

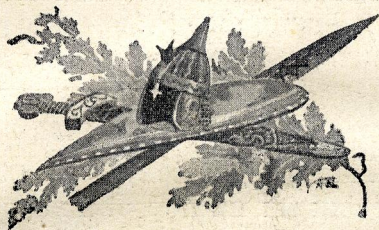
Взяв миску, що стояла на скрині, обтер її з пороху, відкрив бочку, сягнув до нутра й великою ложкою нагорнув з неї меду.

— Ага, забув я ще сир! — побіг у другий кут і приніс добрий кусень.

— Правда, є ще й масло, але дуже солоне! —
нагорнув і масла до другої мищини.

— Ну, тепер попоїмо собі, як князенки!

Ми взялися торонцити все, що було перед нами.

6.

Татари йдуть!

Після смачного підвечірку, — це було вже добре сполудня, — сіли ми на порозі й відпочивали. Перед нами стояв високий горб, а на його верху горішнє укріплення города, остріг. Я пригадав собі це місце, бо ж на цій горі є плянтації, гарний квітник, штучна печера, домок огородника. Скортіло мене поглянути, як то було на цій горі сімсот років тому. Лишив напеченик у коморі й пішов з Андрійком оглядати остріг, що його саме будували.

Вгору вела стрімка, вузька стежка під високий деревляний частокіл. Вузькі ворота були відчинені й ними увійшли ми в остріг. Це була невелика площа, яких триста кроків довкола, обведена частоколом з грубесних пнів дерева, битих у кілька рядів. По середині стояла деревляна вежа, висока на кільканацять метрів.

— Ходи, покажу тобі самостріли! — сказав Андрійко.

Ми вилізли на поміст, що йшов здовж частоколу, й пішли довкола. В однім місці я побачив ніби коловорот, збудований з бальків, коліс, шнурів, з корбами; побіч лежала купа каміння.

— Це самостріл. Він кидає каміння на ворога дуже далеко — говорив Андрій і пояснив, яка будова

цієї воєнної машини. Пригадалася мені римська катапульта.

— Але й без самострілу можна кидати каміння. Чекай, я кину камінчик на дах Доброслава.

Як сказав, так зробив. Перед нами внизу була саме сторожівня, — Андрій кинув з розмахом камінь і потрапив у середину даху, камінь з гуркотом скотився з даху на землю. Андрій кинув ще другий

і третій камінь. Недовго треба було чекати на вислід. З сторожівні вибіг Доброслав, підняв руки в гору і кричав:

— Хто кидає?! Шибеники, розбійники!...

Андрійко з гори відновів йому голосним реготом:

— Дядечку, готова вже вечеря? — і зо сміхом побіг даліше, а я за ним.

Ми оглянули довкола частокіл. Стояли там ще інші самостріли, а внизу під помостом лежала всяка зброя, списи, стріли, топори, сокири то-що.

— А тепер виліземо на вежу! — приказав Андрій. Вежа була як височезна дзвіниця, внизу під-

будована камінням, вище деревляна, оперта на сильних бальках. В середині були круті, драбинчасті сходи. На горі була неначе галерія, відкрита на всі сторони.

Вид був чудовий, далеко на всі сторони. Нераз із могили на Високому Замку оглядав я околицю Львова,—

але тепер усе виглядало інакше. Не було під нашими ногами великого міста з його домами й гуркітнею, — на місці великого Львова стояла маленька оселя, ледве кількадесять домів. Куди не глянь, скрізь ліси й луки, до сонця мерехтить ріка Полтва, що розливалася в озерця. Дальше серед темної зелені було видно невеличке село, кілька хаток. Як же змінився краєвид за час кількох століть!

Я вийняв олівець і начеркнув собі плян старого Львова.

Враз почув я, що Андрій сіпнув мене за рукав :
— Дивися, он — туди-туди, на ті гори!

Я вдивився, але зразу нічого особливого не побачив.

— Дивися добре, бачиш там дим?

Я напружив зір. Далеко на самім краєчку овиду видно було неначе тоненьку смужку диму.

— Здається, горить! — сказав я, непевний, чи добре бачу.

— Так, — відповів схвильований Андрій, — горить, і то в двох місцях на он тих горах. Але дивімся, чи ще де не буде вогню.

Нагло побачили ми димок децю ближче до нас, за хвилю показався дим в четвертому місці, ще виразніший.

Всі вогні горіли наче на одній лінії. За хвилину бухнув дим ще у двох місцях.

— Що це таке? — запитався я вже неспокоїно. — Якісь знаки?

Андрій стояв блідий, пильно вдивлявся в овид.

— Так, знаки... Сторожі дають знати, що татари йдуть!

Я задеревів. Татари? Чи це можливо? Справді йдуть татари? Якжеж це? Але Андрій не дав мені довго думати:

— Ворог іде, треба бити на тривогу!

Він ухопив залізний дрючок, що лежав при наших ногах, і що сили вдарив ним у вигнутий кусень заліза, що висів на мотузі у піддашші вежі. Роздався голосний металічний звук. Андрій ударив раз і другий і третій, ніби вибиваючи якусь мельодію. По короткій перерві повторив те саме, і ще раз, і ще раз... Голос ішов дзвінко, далеко.

— Чого дзвониш, — почули ми здолу сердитий голос Доброслава, — ти здурів? Чого трівожиш людей?

— Вогні горять, — вікликнув Андрій згори, —
знаки дають, татари йдуть!

— Справді, справді? — кричав сторож.

Але Андрій вже не відповідав, тільки далше бив
у залізо. Я вхопив другий дрючок і помагав йому
що сили.

Внизу почався рух, як у муравлиці. Видно
було, як Доброслав підняв догори ґрату у воротах,
до дітинця входили поквално люди, вносили якісь
тягарі, відчиняли комори. Чути було накликування,
прикази, брязкіт зброї. За короткий час до острога

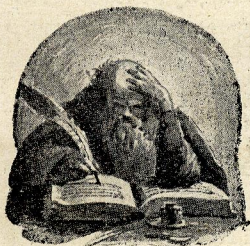
прибігло кільканацять вояків, один з них, видно старшина, вибіг на галерію вежі.

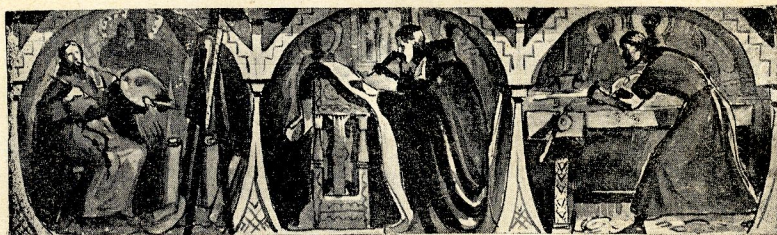
— Де, з котрої сторони вогні? — питався зади-ханий.

Ми показали йому. На південному сході, краєм Подільської височини, горіло тепер кільканацять димів, а що хвилини розгорювався вогонь у новому місці. Всюди, видно, стояли сторожі й одні одним подавали вістку. Чудовий телеграф без дроту!

— Звідтіль ідуть, від Рогатина, — сказав до себе старшина. — Добре, зустрінемо їх! Славного діла доказав ти, Андрію, що в час повідомив нас про на-ступ ворога. Приготовимось гарно... Славно, славно, Андрію! Хоча збиточник та й шибеник, але таки видно, що лицарського роду!

— Так, воєводу Дмитре! — відповів Андрій. Він стояв випростуваний, гордий, але радість від нього аж сяла. Потайки дав мені в плечі такого стусана, що я мало не перевернувся. Така вже була його вдача, що заєдно мусів пусувати.

7.

В монастирі.

Ми обидва зійшли з вежі і приглядалися, як в острозі поралися вояки, як переглядали зброю, намащували шнурі скорострілів, — приготувляли все до боротьби. Булиб і далі гляділи, але наближався вечір, а я обіцяв зайти до монастиря, до отця Нестора.

Ми скоро побігли стежкою вниз до дітинця, де рух і метушня збільшилися; люди спішно ховали до комор своє добро. Старий Доброслав крутився між ними, кричав і приказував. Андрій не витернів, щоб з ним не подразнитися:

— Дядечку, а коли буде вечерея?

— Вечерея! — відбуркнув старий, — Зараз йому вечерея! Не бачиш, татари йдуть, — а він вечеряти хоче...

— Ну, то голоден піду до дому! — ніби загнувано сказав Андрій.

— Чекай, чекай, чого гніваєшся? — ласкаво відповів Доброслав, — Дам тобі попоїсти, дам, мій ти лицарю. Не дав ти поганам застукати нас несподівано.

І старий потюнав до сторожівні, а ми за ним. Правду сказати, не дуже мені хотілося їсти по Андрієвім підвечірку, але печена качка так пахла, що не можна було нею погорджувати. А мій Андрій обгризав кості як вовк.

Сонце вже заходило, стелилися тіні, ставало темніше. Ми саме збиралися йти до монастиря, як з острога надійшов воєвода й завваживши нас, закликав Андрія й мене. Не розпитував мене, хто я і звідки, говорив до мене як до приятеля Андрійка. Мені стало якось так любо, що цей лицар — оборонець Львова — має до мене довіря.

— Ти Андрію, — сказав він, — почвалай до двора свого батька, сповісти його про небезпеку. А ти, юначе, піди до монастиря, допоможеш отцям приготуватися до оборони.

Я заметушився, але поправді не знав, куди йти.

— Йди туди! — заговорив Андрійко, показуючи мені дорогу. Це близенько, а ти втомлений. І добре, що не йдеш зо мною, бо це далеко й дорога не дуже безпечна. Завтра ранком я зайду до тебе.

Ми вступили ще до Андрієвої комори і я забрав свій наплечник. Андрійко провів мене кільканацять кроків.

При самому укріпленні дітинця була монастирська огорожа. Андрій попрощався, а я застукав до воріт. Мені відчинив молоденький чернець і ввів мене до середини.

Місце було чудове. По однім боці стояла невелика деревляна церковця з трьома банями, видом дуже подібна до наших церков у горах. З другої сторони простягався довгий вузький монастирський будинок, також деревляний з піддашням на стовпах. Між церквою й монастирем був невеликий огород з грядками городовини, з молодими овочевими деревами й невеличким квітником. Під вечір квітки нахли прегарно. Було тут затишно й привітно. Під піддашням працювали черці. Здалека побачив я о. Нестора, що завважив мене й прикликав до себе.

— Здоров був, друже, — притулимо тебе в нашому монастирі. Придивися, яке наше життя.

Та я червоніючи передав о. Несторові доручення воєводи.

— От і гаразд, жвавий з тебе юнак! — промовив о. Нестор. — Ми бачили знаки й уже готовляємося на стрічу ворога. Будь спокійний.

У мене на лиці мабуть зарисувалася якась непевність, бо о. Нестор докинув усміхаючись:

— З тебе виросте громадянин на славу, не гірший за Данилових лицарів. А тепер ходи, покажу тобі твою домівку.

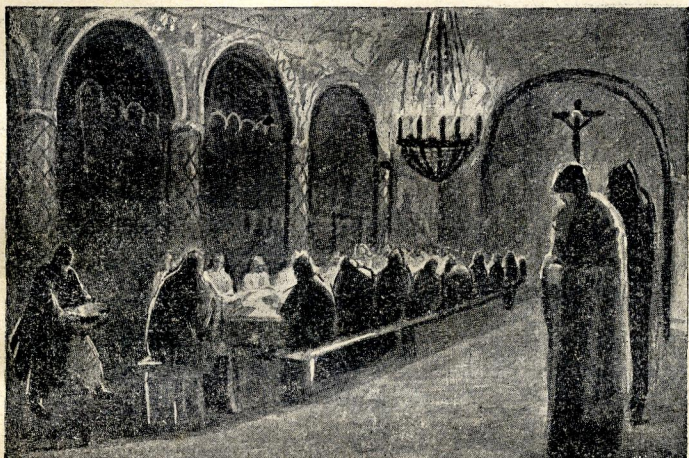
Він завів мене до невеликої кімнатки. Вузьке вікно виходило на захід і ціла кімната була ще повна світла. Обстановка була проста: при одній стіні стояло низьке ліжко застелене шкірою, під вікном стіл і стілець; на другій стіні висіла полиця, а на ній лежало кілька грубих книг.

— Ось і твоя келія, тут будеш жити, як довго захочеш. Лиши тут свій наплечник, підеш зо мною, познайомлю тебе з братією.

Черців було кільканацять, молоді й старші, деякі вже сиві дідусі. Всі були при праці, кожний мав інше діло. Кілька було при ремеслі: один оброблював дерево, другий майстрував щось на ковалі, інший місив глину; один сидів при варстаті й ткав полотно. Двох поралося в огородці, збирали городовину. Під піддашшям один чернець був зайнятий малярством. На дошці рисував образ святого, потім накладав різноманітні фарби з мисочок, що стояли перед ним. Недалеко від нього інший чернець сидів при столику й гусячим пером виводив літери на великій книзі.

Прийшов уже сумерк, розлігся дзвінкий голос — це один з молодих черців ударив у „било“, себто металевий півкруг, що висів під церквою. Це був знак, що робота покинена. Всі встали від своїх зай-

нять і пішли до церкви молитися. Сьогодні знать молитва була ще гарячіша в обличчі ворога й небезпеки. Опісля зібралися в одній більшій келії вечеряти. Просили й мене до „трапези“, але я вже був засичений і подякував. Вечеря була скромна, якась каша з олієм. Їли мовчки, а один чернець читав книгу „Життя святих“.

Потім ігумен дав дозвіл говорити. Говорили про те, що всіх найбільше цікавило, про наступ татар. Я розказав отцям, звідки було видно вогні.

— Це недалеко, — сказав старий чернець, — ще ніччю готові бути під нашим городом. Татарські коні дуже швидкі.

— Вночі може ще ні, — говорив другий, — орда ніччю звичайно відпочиває, але ранком будуть напевно.

Про небезпеку говорили спокійно, якби не склалося нічого страшного. Я звернув на це увагу й запитався:

— Отці не бояться татар? Чи у Львові безпечно перед татарами?

— О так, відповів о. Нестор, — Львів досить сильний город, хоч укріплення ще недокінчені. Як татар небагато, то навіть не відважаться підступати під місто. При менших відділах нема воєнних машин здобувати городи. Що іншого, як іде ціла орда. Тоді везуть з собою тяжкі тарани розбивати мури. Такими таранами добули Київ. Але й тоді ми якось собі порадимо.

Я задумався. Це справді я знайшовся в часах, коли на наші землі наступають татари, — готов побачити облогу Львова! Аж кров задрижала в мені. Сон це, чи правда?

Ігумен устав з місця, черці помолилися знову й почали розходитися. О. Нестор сказав до мене:

— Іди й ти спати, не знати, чи ніч буде спокійна, а ранком певно будемо мати гостей.

Я попрощався й пішов до своєї келії. Був дуже зворушений і думав, що не зможу заснути. Але втома перемогла і я заснув, як тільки поклав голову на ліжку.

8.

Оглядаю татарський напад.

Збудив мене крик, гуркіт і голос дзвонів. Вискочив я з ліжка. Зразу не міг опам'ятатися, де я, але по хвилі пригадав собі все й почав щонайскоріше вбиратися. За хвилину вибіг з келії.

— Заснав наш гість, — весело кликнув до мене молодий братчик, що його я зустрів у сінях. — Ми вже стукали до тебе, але ти спав так, що жаль було будити.

— Чого такий крик і дзвонення? — питав його.

— Татари вже під містом, готовимось до облоги!

Я побіг на подвіря. Як же тут усе змінилося за ніч! В городі під монастирем, під церквою стояли й сиділи селяни, жінки, діти — видно шукали захисту в монастирі. Біля них цілі гори міхів, клунків, скриньок. Кожний утікав, з чим міг. В городі паслася навіть чиясь корова. Діти, одні поплакували при матерях, інші бігали й грались під церквою. Старші сиділи похнюплені, сумні, тихцем щось собі розповідали.

Всі черці метушилися. Тягнули драбини, черпали до бочок воду з криниці, зносили каміння і подавали їх іншим, що стояли на помостах при частоколі. Виліз я і на поміст. Тут побачив о. Нестора.

— Дивись он туди, — вказав він мені рукою, — бачини дими й вогонь? Там на передмісті є вже та-

тари, підпалили доми. Зараз будемо їх мати під городом.

Під мурами міста не було вже майже нікого. Торговиця була порожня, здається, і в домах на підгородді нікого не було, тільки до воріт города ще часом підбігав дехто з клунками на плечах.

Нагло почулися голоси:

— Їдуть, їдуть!

На площі перед містом появилось кільканацять їздців. Малого росту, бородаті в гостроверхих шапках, майже лежали на шиях коней. З диким криком „Галла, галла“ підбігли під сам частокіл. Це були татари!

Але в цій хвилі з укріплень посипалися на них каміння і стріли з луків. Кілька татар відразу впало з коней, решта якнайскоріше завернула назад.

— А то дістали прочуханця! — крикнули радісно оборонці, — відхочеться їм добувати Львів!

З городських воріт вискочило кілька вояків, схопили одного раненого татарина й потягнули його до города.

— Взяли наші язика, взяли язика! — гомоніло на заборолах.

— Що це значить язик? — запитав я о. Нестора.

— Ти забув? Язик, це значить бранець; можна його потягнути за язик і дізнатися, які наміри має ворог.

Але про наміри ворога ми дізналися й так. Незабаром під мури підбігли знову татари, тепер уже великою юрбою. На нас злинув цілий рій стріл. Мені коло вуха свиснула стріла і вбилася за мною в стіну монастиря.

— Ховайся за мур, — крикнув о. Нестор, — бо тебе поцілять.

З мурів знову обсипали татар стрілами, списками

й камінням з самострілів. Знов упало кільканацять татар, але інші позлізали з коней, поховалися за будинки й дерева та дальше острілювали мури. Прибувало їх заєдно щораз більше.

— О, здається, прийшла ціла орда—сказав о. Нестор, — не думають скоро відступати. Чи не схочуть вести облоги.

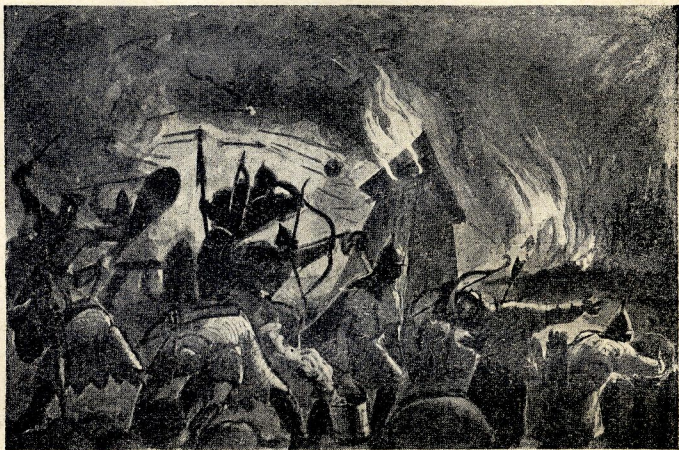
Татари справді забиралися до облоги. У вуличці внизу появилися якісь люди з сокирами й почали збивати щось з дерева. Між ними крутилися їзді, видно, пильнували роботи. По короткім часі запрягли там кільканацять коней і вони стали тягнути вгору великий деревляний будинок на колесах. Наші з міста почали стріляти в це місце і зробили такий переполох серед коней, що татари мусіли стати. Вони випрягли коней, зрештою кілька з них убито, але не покинули свого наміру. Татари пригнали гурт людей, мабуть полонених, і нагаями присилювали їх ззаду, пхати цю хатку вперед. Ці люди з великим трудом під татарськими нагаями підсунули цю ніби хатку недалеко під мури. Видно, під такою охороною татари думали добитися до нашого города. Але львівська залога знайшла спосіб, знищити цей небезпечний татарський захист. З мурів почали стріляти стрілами, що до них було привязане горюче клоччя. Таких стріл кинули цілу хмару. — Ось, ось! глядіть димок... перший... Горить! гукали стрільці. Незабаром деревляний будинок почав горіти. Наче навмисне, щоб допомогти обложеним, схопився вітер, і хоч татари кинулися гасити, вогонь не погас, а піднявся ясним полум'ям. Татарська буда згоріла. Якими радісними окликами витали ми той вогонь!

Але татари стріляли завзято, їхні густі стріли робили вже нам шкоду й кільканацять оборонців було ранених. На підгородді вони знову щось будували;

приїздили там вози, наладовані якимись тягарами, люди щось носили й складали.

— Подивися там у бік, бачиш, що там стоїть між деревами? — сказав о. Нестор.

Я поглянув, — на своє диво побачив я кілька верблюдів. Звідки ці чужоземні звірі під Львовом?

— Татари привели з собою верблюдів з Азії, вживають їх до перенесення тягарів. Певно привезли якісь машини до облоги.

З неспокоєм дивилися ми на татарські приготування. Татарська сила велика — думав я собі, — якби хоч Львова не зустріла доля Києва; татари як завізьмуться, готові добути город Льва.

Та несподівано прийшла зміна. Татари нагло заворушилися, — вчинився між ними крик, всі скоро сідали на коней. Що це таке? Чого цей переполох? У цій хвилині здолу почувся дужий оклик:

— Бий татар!

Цей боєвий оклик покотився луною далеко —

далеко, неначе до хмар. На мурах відповіли радісними окликами:

— Це наші, наші! Прийшла підмога! Бий татар, бий татар!

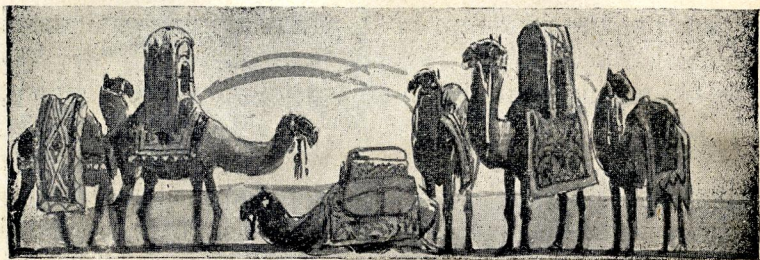
Внизу над рікою почалася завзята боротьба. Чути було брязкіт зброї, крики, іржання коней. Голоси то наближалися, то віддалялися. Видно сили були рівні і раз одна, раз друга сторона була горою. З города вислали підмогу. Відхилили ворота і яких пятьдесят вояків вибігло зо зброєю в руці, зо еписами, луками, мечами. По дорозі вони хапали коней, що без їздців розбіглися по підгородді, сідали на них і гнали до своїх.

Але врешті наші перемогли. З віддалі почувся радісний крик і голоси бою ставали щораз слабші. Під мури підїхав чвалом конем їздець малого росту в шоломі на голові й крикнув:

— Перемога! Татари втікли! Наші пігнали за ними!

Голос їздця видався мені знайомим, — їздець підїхав ближче і зняв шолом; я побачив веселе лице Андрійка!

9.

Беру воєнну добич і списую своє майно.

Як рознеслася звістка, що татари далеко, люди, що поховалися до города, стали вертатися до своїх осель. Андрійко зайшов до мене й ми пішли дивитися, яке тепер підгороддя. Знищення було велике. Над рікою згоріло кілька домів. Татари сплюндрували всі господарства, де хати були замкнені, вирубали двері й порозкидали все добро. Але небагато вивезли з собою. Наше військо заскочило їх так несподівано, що мусіли покинути добич. Лишили селян з возами, що їх зігнали з околиці, велике стадо худоби, коні, навантажені всяким майном. Осталися навіть ті верблюди, що ними привезли тарани. Ми оглядали їх зблизька, — великі звірі гляділи на нас лагідними, сумними очима. Один старшина, сотський, оповідав нам, що татари покинули дуже цінні воєнні машини; їх перевезли негайно до города. Всю татарську здобич зібрали в одно місце, щоб люди, що їх пограбили татари, могли своє віднайти. Пильнував того княжий урядовець, тивун.

Але всюди по дорозі, біля домів і по огородах залишилося багато дрібних річей, що на них старші не звертали уваги. Визбиравали їх хлопці, що лазили цілими юрбами й по всіх закутках нишпорили. Вони збирали відломки стріл, поломані списи, загублені

ножі, стремена, нагаї. В однім саді хлопчиська знайшли островерху татарську шапку й кидали нею як мячем. В іншій місці надибали невеликий тарабан, ходили з ним по вулицях і так торохкотіли, що аж вуха боліли. Знову якась хлопча ватага знайшла цілий вінок татарських бубликів; хлопці дерлися за них між собою, кожний хотів покушати; а ті, що нічого не дістали, кричали, щоб не їсти, бо бублики

певно затроєні. Я знайшов собі великий срібний гудзик, гарно різьблений, два вістря стріл і закривлений ніжик з кістяною оправою. Андрій добув собі чудовий лук і відразу випробував його, стріляючи вгору татарськими стрілами. Дуже приємно було так лазити всюди серед метушні й шукати добичі.

Але до Андрійка прибіг якийсь хлопець і сказав йому, щоб він скоро йшов до воєводи Дмитра. Ми вернулися до города. Аж тепер почув я голод, від ранку я нічого не їв; в монастирі дали мені молока й хліба з сиром.

Опісля пішов я до своєї келії, оглянути краще

свою воєнну добич. Придивився добре татарському ножикові й стрілам, відчистив гудзик з болота та все сховав до наплечника.

Щож тут тепер робити? — думаю собі.

Прийшла мені думка, щоб списати все, що маю з собою. Я, людина XX століття, дивним дивом знайшовся в XIII столітті, серед зовсім іншого побуту й культури. Маю багато таких річей, що їх ще ніхто не бачив. Найменша дрібниця може мати свою вагу, може стати мені в пригоді. Нані предки зперед сімсот літ показують мені різні дивні речі, може і я зможу чимнебудь повеличатися. Отже зладжу собі спис моїх „скарбів“. Починаю.

На моїй цінній особі є такі частини убрання:

1. Куртка, сіра, трохи зношена, але тепла, — можна витримати й приморозки; як тепло, то навіть добре припікає;

2. блюзка, зеленкової краски, з 4 кишенями наверху і 2 під сподом; в кишенях різні „маєтки“, що опишу згодом;

3. штанята, темно-сірі, доволі витерті; треба їх шанувати, щоб випадком не розлетілися;

4. камізелька, престара; одинокою її прикметою є 4 подерті кишені, а в них дещо дрібниць (диви нижче);

5. панчохи, нові й сильні, з підв'язками;

6. черевики, туристичні, дуже сильні, могу відбути в них дорогу пішки навіть до Криму й назад.

7. комплект біля, його не маю обов'язку ближче описувати; зазначую тільки, що сорочка з виложеним коміром, бо „ковнірців“ ні краваток не признаю;

8. поясок підперізуватись;

9. шапка — дуже знищена; мало коли носив її на голові, а більше в кишені; не раз служила мені за подушку при спанні, а часом уживав її при забавах

за мяч; дуже каюся тепер, що довів її до такого сумного стану, але на це нема ніякої ради: „пиши — пропало“.

10. мадрівницька палиця, знак моєї гідности;

Докладна ревізія наплечника й кишень убрання дала такий вислід:

11. нотес на 160 карток або 320 сторін, незаписаний; купив його перед двома днями; це незвичайний скарб, бо опинився в часах, коли вживають тільки пергаміну, а папір належить до незвичайної рідкості, хіба доведе його який услужний китаєць, бо в Китаю вже папір винайшли. Нотес досить просторий і як буду писати в ньому „мачком“, вистарчить мені на довгий час. На самім початку вписую оцей інвентар мого майна:

12. олівець, хемічний, щось нечуване в XIII столітті; мушу його берегти ще більше, як ока в голові, щоб де не затратився. Але як загублю, то ще не буде великого нещастя; всі пишуть гусячими перами, то й я навчуся тієї штуки;

13. сцизорик з 3 вістрями, досить добрий, тільки найбільше вістря вищерблене, бо я ним витягав раз цвях; признаю, що це було необережно;

14. гребінець;

15. зеркальце, докази моєї елегантії; відзначається тим, що не дає правдивого відбиття лиця, але щось на подобу орангутана; — такий вже рід скла. Має ще й ту прикмету, що на відворотній стороні зображений мурин, що замість зубів має чотири білі рухомі кульочки;

16. годинник, ніклевий, ходить добре, як його накрутити; але вчора серед нових переживань я забув його накрутити й тепер не знаю, котра година докладно, попробую зорієнтуватися по сонці. Мій годинник, хоч дешевий, має тепер велику вартість,

бо годинників взагалі ще нема; буду його хоронити й не дуже ним пописуватися, щоб хто мені не забрав;

17. мошонка, в ній 11 ніклевих і 5 мідяних монет, це все майно спудея; але ці гроші тепер без якоїбудь вартости, будуть мати ціну щойно за 700 літ!

18. компас — добра річ в кожному столітті (не знаю, чи його вже знають в Європі, — хіба ще ні, тільки мудрі китайці вживають його);

19. побільшаюче скло;

20. радирка, трохи обгрижена;

21. кусник олівця, також обгрижений, — гриз я його на математиці, пригадую собі добре; але придасться, як не буде іншого;

22. кусень синьо-червоного олівця;

23. дві пері, нові; шкода, що нема ручки й чорнила;

24. сім гудзиків різної величини й краски; кожний був в іншій кишені; придадуться, як буде чим пришити;

25. дві хустини до носа;

26. коробка сірників;

27. коробка штучних огнів, мав саме випробувати їх вечором у саді й забрав з собою;

28. складаний автоматичний метер; як потягнути пружинку, то вискакує з колісцятка, і таксамо, як потиснути, ховається;

29. кубок на воду, алюмінієвий;

30. пляшечка йодини.

Як бачу, досить того всього набралось; як на теперішні часи (XIII століття!) я доволі заможний громадянин. Мав я завжди шляхотний звичай ховати по кишеньках всякі потрібні й непотрібні дрібниці й тій заповідливості завдячую своє теперішнє багатство. Ще-

раз мушу зазначити, що кишені — це дуже корисний винахід, по різних забутих закутках знайдеш усякі несподівані скарби.

А з XIII століття маю покищо чотири предмети: ніжик, ґудзик і два вістря до стріл. Але як схочу, то можу мати цілий музей старовини, — тільки ходити й брати.

10.

Іду на мандрівку.

Я саме складав свій наплечник, коли до келії увійшов Андрійко, задиханий і схвильований.

— Їду в далеку дорогу, — сказав — до князя Данила.

— До князя Данила? — запитав я зачудований.

— Так, до князя. Він тепер десь у Бужську, треба йому донести про напад татар на Львів. Але дороги тепер небезпечні, всюди повно татар і старшим людям тяжко булоб перейти незаметно. Тому воєвода приказав мені перебитися до князя.

І Андрійко аж випростувався, гордий, що його зустріло таке відзначення. Я не міг вийти з дива: чи це справді він має йти до князя Данила? Алеж це чудова нагода, — мігби і я побачити нашого славного князя! Миттю рішився і став просити:

— Андрійку, візьми мене з собою!

Андрій з радости підскочив догори:

— Чудово! Підемо разом! Це ще краще, як виберемося в двох у дорогу, і безпечніше й приємніше! Разом будемо шукати пригод! Ходи, підемо!

Я закинув наплечник на себе, взяв мою палицю і вже був готовий.

Пішов ще до літописця о. Нестора попрощатися. Дякував йому сердечно за те, що ввів мене в цей казковий світ.

— Тішуся, що ти вдоволений, — сказав літописець з своєю спокійною усмішкою. — Може переживеш іще які пригоди, але нічого не бійся, все покінчиться гарно. А як колинебудь іще схочеш пережити таку мандрівку, згадай про мене!

Я похилився йому до руки, літописець о. Нестор притиснув мене до грудей. Я почув, що мені крутяться сльози в очах, поклонився щераз і відійшов скоро.

Потім вступили ми ще до Андрієвої комори; він набрав там усяких харчів і ми рушили в дорогу.

Зразу їхали ми возом. Татари зігнали до Львова багато селянських підвод і ось тепер селяни верталися до своїх осель. Була нагода підхати. Взяв нас якийсь балакливий дядько й ми їхали вигідно на возі, вистеленім соломою.

Дорога йшла зразу сіножатями над рікою Полтвою. Широкі простори поросли травою, що вже висихала, бо це була осінь. Дорога була багниста, повно ям і вибоїв, коні з трудом витягали віз із болота. Ми стрічали багато озерець і ставів, з них поривалася болотяна птиця: качки, гуси, чаплі. Андрійко мав нагоду показати тут, який він гарний стрілець.

Опісля виїхали ми з долини на горби і їхали лісами. Ніколи ще я не бачив таких величезних дубів, буків, грабів, видно, ніхто не журився деревами, ніхто не рубав їх, всюди заховався справжній праліс. Вузька дорога ледви протискалася між деревами, скрізь було вогко й понуро. Пізніше вїхали знову на широкі лісові поляни, освічені сонцем; було ясно, тепло, весело. Ми часто злазили з воза, ішли пішки, на ході збирали спілі лісові оріхи. Часто зпід ніг втікали нам зайці, по деревах екакали вивірки; на одній поляні побачили ми стадо кізлів, в іншій місці наполохали оленя.

Наш господар увесь час розважав нас розмовою.

Це була людина бувала, знав добре звичай лісу, розказував нам різні ловецькі пригоди, оповідав про вдачу й звичаї різних звірів. Він запевняв нас, що є одна птаха, що кормить свої діти власною кровю, а друга гніздиться в огні; що в лісах живе олень,

що між рогами носить запалене світло; що бувають звірі, що говорять людською мовою. Ми не знали, чи вірити у все те, чи ні; мені здається, що все те тільки вірування простих людей, але Андрійко брав усе те за правду.

Серед лісу над рікою зустріли ми невелике село — всього кільканацять хат. В оселі знати було неспокої: люди бігали, ладували на вози всякий добуток, виганяли худобу.

— Оце моє село Борщовичі, — сказав наш дядько. Щось ворухаться люди, певно дізналися про татар.

Підіхали ближче. До нас підбігли два парубки й стали вітатися з старим; це були його сини. Вони не знали, де він подівся, бо татари взяли його з поля

і всі мали вже його за пропащого. Тепер тішилися, що він вернувся здоров. Під Борщовичі підбігали також татари, але їх було тільки кілька і селяни їх відігнали. Але бояться, що вечором татари прийдуть більшою силою, і тому ціле село втікає до лісу. Наш старий приятель звернувся до нас і сказав:

— Ми маємо в лісі безпечний захист, на острові серед непроходимого болота, туди підемо ночувати. Ходіть і ви з нами, тепер небезпечно йти далше, татари десь недалеко.

Але Андрій не згодився:

— Нам треба йти далше, ми повинні якнайскоріше дібратися до Бужська. Годі нам тут ночувати.

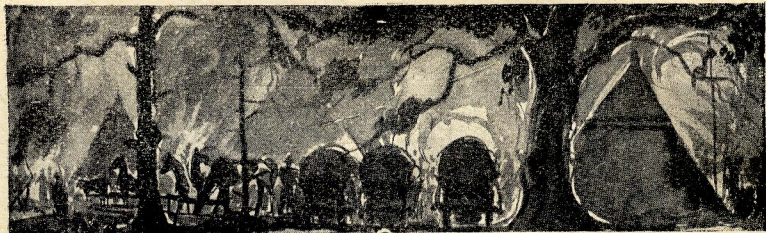
Старий похитав головою:

— Дуже ви нерозважні хлопці, лізете самі в пащеку татарам. Послухайте мене, лишіться на ніч з нами.

— Не бійтеся, дядьку, — відмовів Андрій, — якось ми собі порадимо. Ми вже бачили татар, не такі вони страшні! Будемо вважати й не дамося ворогові!

Ми попрощалися з селянами й пішли в дальшу дорогу.

11.

Як я попав у татарську неволю.

Ми йшли доріжкою серед лісу. Сонце хилилося вже до заходу, ліс ставав щораз темніший і глухіший. Тільки верхами дерев шуміло листя під подувом вітру. Мушу признатися, що було мені трохи страшно. Ніби якісь мурашки ходили по плечах... Але Андрій ішов спокійно й весело, — певно не раз вже ходив по таких лісах і почувався в них добре. Тільки дуже пильно розглядався на всі сторони; здавалося, що хотів зором перебити гущавину лісу. Так мандрували ми з годину, завжди тим темним лісом.

Але даліше ліс рідшав і яснішав. Андрійко потягнув нагло носом і сказав притишеним голосом:

— Неначе дим чути.

По хвилині й я почув дим.. Але чого це Андрійко заговорив так тихо?

— Певно якась оселя, або пастухи десь розпалили вогонь — сказав я.

Андрій покрутив головою:

— Треба бути обережним. Може це татари?

Мені мурашки перейшли по тілі. Гарна річ, зустрітися з татарами в темному лісі! Але що ж робити, пустився на цю мандрівку в XIII столітті, треба поспробувати всього...

Ми посувалися тихо, обережно, крок за кроком. Перед нами відслонилося широка поляна. По ній сте-

дився дим з огнища. Ми сховалися за дерева й стали приглядатися. На поляні паслося кільканацять коней, біля огнища крутилися якісь люди. Видно, щось пекли, чи варили на вогні. Я пізнав їх: низького росту, в гостроверхих шапках, деякі з шаблями — татари!

Андрійко сіпнув мене за рукав, поклав палець на устах на знак, щоб я мовчав, показав рукою напрям і потягнув мене за собою. Ми стали втікати в бік, у густий ліс. Бігли тихцем мов два звірі. Гущавина була велика й ми з трудом продиралися поміж корчі, але бігли, що було сил, щоб тільки даліше від ворога. Так добігли до якоїсь ріки. Тут пристанули й почали надслухувати. Нічого не було чути, тільки наші серця били голосно. Андрій приложив ухо до землі й слухав довший час. Потім піднявся і тихенько сказав:

— Нічого не чути. Не завважили нас. Ми їм утікли!

З радости аж потряс мною:

— Можемо відпочити. І попоїсти! Бо так дуже хочеться їсти.

Ми посідали на землі, добули наші припаси й підкріпилися. Недалеко було джерельце, там напилися води й обмилися з поту.

Але що робити даліше? Лягали вечірні сутінки, смеркалося, а в лісі стало майже цілком темно. Утікаючи тільки вперед себе як найдаліше від ворога, затратили дорогу. В котру сторону тепер іти? Андрій розглядався довкола, роздумував і нарешті сказав:

— Ми над Полтвою. Другої великої ріки в цій околиці нема. Це наша дорога. Полтва впадає до Буга під Бужськом, — підемо її берегом і зайдемо до нашої мети. Над рікою певно знайдеться якась стежка.

Ми пішли берегом ріки. Тут було менше дерев

і ясніше. Берегом, сіножатами йшла малозамітна стежка. Не надумуючися, попрямували нею. На небо зійшов місяць і освітлив усе довкола. Нам вернувся добрий настрій і надія на гарний вислід.

— Але ми чмихнули перед татарами! — пригадував Андрій. — Утікали як зайці! Цілий час мій лук підганяв мене, бив мене по плечах.

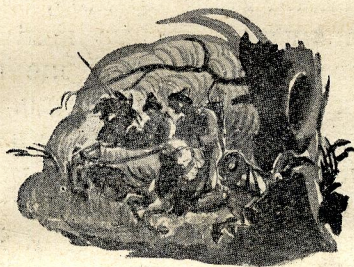
— А мій наплечник, — сказав я, — так дуднів за мною, що здавалося наче татари вже нас доганяють.

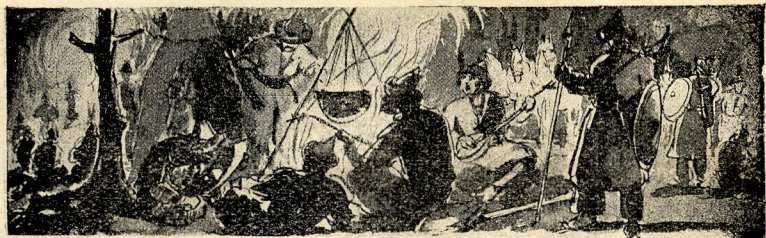
— Але не дігнали! Навіть думки не мали, що ми так близько них. Вимотались! А дядько з Борщович говорив, що ліземо татарам у пащеку! Хібаж ми такі? О, не дамось бісурманам!

Перед нами стелилися широкі сіножаті, що світилися перлами роси в лагідному сяйві місяця. Теплий вітрець ніжно дихав пахощами квітів і трав на нас. Андрійко легко підсвистував. Мені ж здавалося, що мандрую крізь країну казки й мрій. Було так легко на серці. Мов не йшов, а плив як дух. Наче у сні.

Раптом сталося щось страшне. Несподівано зпоза

дерев, що стояли на боці, вискочили на нас люди на конях з диким свистом і криком. Ми задеревіли на місці. Не стямалися ще, що сталося, а вже аркани засвистіли сухо в повітрі й обвилися наче полози. Вмить лежали ми спутані на землі. Я не міг зрозуміти, що це сталося. Їздіці позскакували з коней і оточили нас, злісно вимахуючи руками. Надо мною нахилилося широке, безвусе, кістляве лице, зо скісними очима, — татарин! Тоді зрозумів я: ми в руках татар, у татарській неволі...

12.

Як я показував татарам магічні штуки.

Татари звільнили нас з арканів, але звязали нам руки й ноги і покидали нас на коні перед себе та погнали до свого обозовища. Я ще ніколи не витерпів такої муки, як підчас цієї їзди. Моє тіло звисало обабіч з коня мов бесаги, голова в одну сторону, ноги в другу; кінь гнав що сили, а мною підкидало безупинно; здавалося, що шкіра на мені потріскає і кості поломиляться. На другім коні такі самі муки переходив Андрійко. Татари безнастанно вигукували щось і реготалися, мабуть оповідали собі щось про нас, бо показували на нас руками й сміялися ще більше. Я почав догадуватися, що вони замітили нас раніше й вислали за нами погоню і так дістали нас у свої руки, тому були такі раді й так сміялися з нас. Я аж затискав зуби з болю і з злості й не міг собі дарувати, що ворог заскочив нас несподівано. Студент, ще й зі Львова, і так дав себе взяти мов дитина! Ще більше жаль мені було Андрійка. Він був такий певний себе, такий хоробрий і амбітний, а так необачно попав у татарський полон. Я здогадувався, що діялося в його душі.

Наша їзда тривала нащастя недовго. Здалека почувся гамір, іржання коней, голоси людей, що дужчали з хвилини на хвилину. А як ми віхали у та-

тарський табор, привітала нас таборова челядь окликами й стусанами. Татари зскочили з коней і скинули нас. Я не міг устояти на ногах, захитався і повалився на землю. Якийсь татарин з реготом ухопив мене й підтримав під руки. Потім розв'язали нам лика на ногах і повели нас наперед. Ми переходили серед огнищ, що горіли на поляні. При огнищах сиділи й лежали татари. Одні варили щось у кітлах, інші пекли мясо на дрючках, протягнених над вогнем, ще інші співали протяжні пісні й грали на якихсь дивних інструментах. Посередині табору був широкий майдан з шатрами довкола; тут горіло більше огнище й до нього привели нас сторожі.

— Бурундай, Бурундай! — кричали вони здалека.

Бурундай, це був один з татарських ханів у часах Данила, отже нас вели до хана. При огнищі сидів на землі високий, огрядний чоловік у турбані; ноги мав зігнуті по турецьки; перед ним стояла посуда з якимсь напитком і чарки. Татари привели нас близько й пхнули так, що ми попадали на коліна перед ханом. Саміж почали йому швидко щось оповідати, показуючи на нас. Перед нами поклали мій наплечник і палицю та клунок Андрія і його лук.

Хан глянув на нас байдуже, але казав розв'язати наші руки. Полекшало, як я розпростував задеревілі рамена. Андрійко хмуро дивився перед себе; як був більше цікавий, що буде дальше, як стривожений. Чи покарають нас відразу смертю, чи наперед будуть мучити, — думав собі. Чогож це дав я себе намовити на цю нещасну прогульку, в татарські часи!.. А може якось зможемо визволитися з татарських рук?

Бурундай приказав розглянути наші клунки. Татарин, що сидів при ньому, розв'язав наперед клунок Андрійка. Там був великий кусень сала, вудженина

й інші харчі. Вони виглядали дуже смачненько і, як мені здавалося, навіть запахли трохи. Але хан з гнівом копнув це ногою, а услужний татарин миттю кинув ці смаковинки в огонь. Я аж зідхнув, як побачив, що так змарнувалися наші харчі, але пригадав собі, що визнавцям Магомета не вільно торкатися вепровини. Лук Андрійка хан передав одному своєму старшині.

Опісля татарин відчинив мій наплечник і викинув на землю все ученицьке добро, що в ньому переховувалося. Лежали тепер побіч себе компас, коробка сірників, складаний ніжик, коробка з штучними вогнями, рушник, хустинки, погрижена радирка, кілька гудзиків, зеркальце, автоматичний метер, нотес, алюмінієвий кубок, побільшаюче скло, пера, пляшечка йодини.

Татари з великою цікавістю гляділи на ці предмети, а Бурундай аж очі випулив з зачудування. Ну, врешті, подумав я собі, врешті є нагода показати варварам з XIII століття скарби культури доби електрики й пари. Чекайте, я вас задивую!

Хан сягнув наперед по алюмінієвий кубок; взяв у руки та й аж скрикнув з дива. Як знаєте, алюміній є дуже легкий; видно, не могло поміститися йому в голові, що кубок так мало важить. Він аж цмокнув губами й поставив мій кубок побіч своїх чарок; „пиши — пропало“, подумав я собі, але вже краще дати кубок, як іти на смерть.

Потім хан став оглядати зеркальце. Заглянув у нього й на лиці його відбилося знову здивування. Видно, побачив у зеркальці орангутана, бо моє зеркало предивно викривлює людське лице. Поглянув щераз, викривився до себе й дуже посумнів: прикро йому стало, що він подібний до малпи. Але обернув зеркальце на другий бік і там побачив веселого беззу-

бого мурина. Це вже йому подобалося, почав усміхатися. Але не міг здогадатися, чого так по лиці мурина крутяться чотири кульочки, що з ними робити. Крутив зеркальцем туди й сюди й не міг дати ради. Врешті подав зеркальце мені. Я не раз вправлявся в цій штуці й без труду вставив муринові зуби, себто загнав кульочки до його уст. Подав — зеркальце обережно ханові, — він аж йойкнув з дива. Пробирав ще сам, вставляти муринові зуби, та це не йшло. Але, видно, був задоволений, щераз викривився до

зеркальця і сховав його собі за пояс. Пропала моя елегантність!

Далі Бурундай взяв у руки мій автоматичний метер. Оглядав на всі сторони, стукав у нього пальцем, крутив, навіть понюхав — нічого не виходило; подав його мені. Я потиснув пружинку — сталева лента з дзенькотом вискочила з колісця і ударила хана в бороду. Він наляканий кинувся взад. Але я вже знову потиснув пружину й метер сховався. Хан витріщив очі. Я повторив штуку, — метер

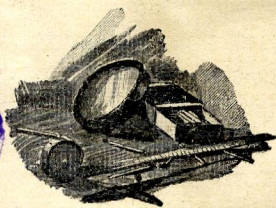
знову вискочив і сховався. Хотів подати метер ханові, щоб і він попробував; але він зо страхом замахав рукою і не хотів брати в руки такого небезпечного вужа. Ага, добре, подумав я собі, коли ти такий трус, то я вже тебе не боюся.

Хан узяв ще коробку з сірниками, потряс нею, — сірники закалатали; він швидко положив їх на місце й рухом приказав, щоб я йому показав, що це таке. Я вийняв один сірник, показав, а тоді потер, засвітив і показав ханові.

— Аллах! — крикнув Бурундай, а татари, що стояли біля нього, всі зідхнули.

— Чекайте, покажу вам ще більшу штуку! — сказав я до себе. Взяв коробку з штучними вогнями, це були такі вогні, що їх світимо на Різдво на ялинці. Взяв один з них і підпалив сірником. По хвилі мій огник почав розкидати іскри.

Годі описати гамір, що повстав між татарами. Вони плескали руками, кричали, свистали, підскакували. Сам Бурундай, хоч людина поважна, сміявся й тішився як дитина. Огник горів досить довго, але нарешті випалився, кинув ще кілька іскор і загас. Татари ще довго дивилися на дротик, де ще дотлівала спалена матерія.

13.

Як ми втікли від татар.

Ці штуки змінили цілком наше положення серед кочовиків. Татари з великим поважанням гляділи на мене, перешіптувалися, кивали головами. Певно уявляли собі, що з мене дуже могутній чарівник. Бурундай дав мені знак рукою, сісти біля нього. Це була незвичайна честь! Я потягнув за собою Андрійка й ми оба сіли на розстеленому килимі праворуч хана. Ноги підігнули під себе по турецьки, щоб показати, що ми розуміємося на татарським добрим тоні. Я притягнув до себе також наплечник і повкладав до нього все моє добро. Це ніби означало: вистава закінчена!

Хан дав знак слугі й той налив нам у чарки якогось напиту з дзбанка. Я приложив чарку до губ, — ніби кисле молоко, але таке кисле, аж язик деревіє.

— Кумуз, — сказав ласкаво Бурундай, як побачив, що я скривився.

Кумуз! Цеж ніщо інше як славний кумис, кобиляче молоко! Пригадую собі добре з історії, що й князя Данила татари частували тим кумисом... Попробував я знову, але не міг проковтнути цього напиту. Андрійко також тримав чарку в руках; видно, і йому не смакувало.

Бурундай усміхнувся згiрдливо й дав приказ татариновi; за хвилину той приніс нам звичайного

молока. Ми випили зо смаком, а закусили якоюсь палиницею, що нам подали татари.

Посиділи ще трохи мовчки, потім хан устав і сказав якийсь привіт татарам; ці йому відповіли хором. Нам приказав іти за собою. Я взяв палицю й наплечник, і ми пішли. Перейшли між шатрами, біля одного Бурундай спинився і казав нам туди увійти, а сам пішов даліше.

Біля входу до шатра зустрів нас низьким поклоном старий татарин. Кланявся в пояс, а руки витягнув перед себе. Шатро було освітлене слабим світлом кнотика, що плавав у посудині з олієм. Розглянулися довкола. Шатро вистелене килимами, на землі два леговища з подушками й килимами, на низькій столику срібні тарілки й дзбанки. Саме шатро з шкір, але підбите якоюсь матерією. Видно, це житло призначене для визначних людей. Ми в почестях у хана!

Старий татарин почав говорити до нас ломаною мовою:

— Мала юнак, велика розум! Показати жива вогонь! Хан весела, хан любити чародій! Юнак спати спокійно! Бурундай велика хан, юнак його син! Массуді—раб сторожа юнак!

Я дорозумівся з цього балакання, що татари вважають мене чарівником, що Бурундай полюбив мене як сина, — що можемо спати безпечно, цей сторож Массуді буде нас пильнувати. Ну, добре, — минула перша небезпека, переспимосся, завтра будемо думати, що даліше робити. Полягали ми на свою постіль і відразу заснули кам'яним сном.

Але спали недовго. Збудили нас якісь крики. Я зірвався напів-непритомний; Андрійко шепнув мені:

— Хтось добивається до нас, хоче з нами говорити, а наш сторож його не пускає.

За хвилину відхилилася завіса шатра, увійшов Массуді з світлом, поклонився і сказав.

— Біда, нещастя! Половчанин мати син... Син за-

бити руку... Рука кров, рука боліти... Половчанин просити велика чародій... Юнак лікувати його сина.

Я зрозумів відразу: якийсь половчанин просить ратувати його сина, що розбив собі руку. Гарна історія: уважають мене не лише чародієм, але й лікарем! Якіж бідні, темні люди. Але половчанин уже також увійшов до шатра, кинувся мені до ніг і благає:

— Поможи, поможи!

Я рішився. Перейшов недавно самаританський курс, якось може зумію перевязати рану. Я сказав:

— Добре, піду!

Але тут наш старий Массуді почав протестувати:

— Дорога далека, ніч темна! Массуді раб стара! Массуді боліти нога!

Та ми не вважали на крики старого, взяли наші клунки й пішли з шатра. Старий пошкандибав за нами, ойкаючи й нарікаючи.

Ніч була темна, тільки десь-не-десь зза хмари виглядала зірка. Ей, колиб так повелось в темну нічку десь скочити в бік і втікти від татар, думав я! У цій темряві не віднайшлиб нас легко. Треба шукати нагоди... Ми йшли поміж шатра, опісля полем біля коней. Усі татари спали, тільки десь далеко перекликувалися сторожі.

Половчанин повів нас над ріку. Там паслися коні, а під деревом стояло невелике шатро. Видно половчанин був татарським пастухом. Він відкрив шатро і я почув плач дитини. Половчанин посвітив: на землі, на простеленій шкірі лежав невеликий хлопчина. Батько показав мені його руку. Рука була скривавлена й запухла в лікті; хлопець мабуть упав, звихнув собі руку й здер шкіру. Я промовив до хлопчика, успокоїв його, казав дати собі води, перемив рану й обережно дотикав її всюди. Мені

здавалося, що кості не на своєму місці: я обережно потягнув руку, щоб кість увійшла на своє місце. На курсі вчили мене, як робити такі прості операції. Хлопець крикнув страшно й почав плакати; але за хвилину заспокоївся, видно йому полекшало — операція вдалася. Я запустив рани трохи йодиною, що на щастя мав при собі, та обв'язав руку сильно хустиною. Хлопець почав дрімати й за хвилю заснув.

Батько приступив до мене й став дякувати:

— Ти вратував мені дитину! Ти великий лікар! Жадай, що хочеш, все зроблю для тебе!

Поки я відповів, Андрій приступив до половчанина й сказав пошепки:

— Поможі нам утікти від татар!

Паловчанин здригнувся, подумав і відповів:

— Це нелегка річ, але поспробую. Я не татарин, ненавиджу татар. Вони розбили половецьку орду й зробили нас своїми рабами. Я служу їм поневолі, тай допоможу вам в утечі! Коби тільки не пробудився ваш сторож.

Тепер щойно пригадав я собі, що ми під ошікою: деж то наш Массуді? Він звинувся мов пес у клубок і снав біля шатра, снав так гарно на свіжому повітрі, аж хропів.

— Ходіть скоро, я проведу вас до човна.

Ми перейшли кільканацять кроків здовж річки, потім увійшли між лози. При березі стояв човен.

— Сідайте і втікайте щосили на другий беріг. А їдьте тихенько, щоб не почули вас татарські сторожі й не почали стріляти з луків. На тамтім боці будете безпечні, бо татари човнів не мають.

Ми стиснули руку нашого спасителя і помчали рікою. Я був добрий гребець, нераз веслував, — але Андрій орудував веслом ще краще й човен мчав стрілою, а так тихенько, що ні голосу не було чути.

Ріка була неширока й ми швидко опинилися на другому боці. Вискочили, витягнули човен і сховали його в очереті, щоб його ніхто не завважив і не відшукав.

— Ось ми знову на волі! Таки втікли ворогам! Ми вже безпечні! — шептав тихцем Андрій. — Не

будуть знати, де ми ділися! Будуть нас шукати до кінця світа! Ех, якби їм встругнути ще яку штуку! Можеб ти видумав які чари, щоб їх наполохати?!

— Штуку... наполохати? Чекай, подумаю. Вже маю!

Я розв'язав свій наплечник і витягнув коробку з штучними вогнями.

— Знову зробиш живий огонь! — сказав Андрійко, і в його очах виднів переляк. — Правду сказати, і я трохи боюся тих світел, це щось несамовите!

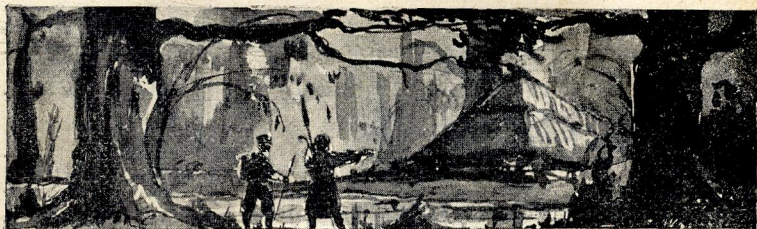
Але я не слухав. У коробці мав три ракети, — рішився їх пустити на другий бік татарам на прощання. Підпалив одну, появився вогник і з шумом прегарна зелена куля луком полетіла на другий бік ріки; трісла по дорозі, розсипалася в тисячі іскор і загасла. У татарському таборі заіржали коні, тут і там піднялися крики. Я пустив другу ракету — полетіла синя куля і по дорозі перемінилася в предивного вужа, потім знову іскрами обсипала татарський табор. Третя ракета дала найкраще видовище: вилетіли з неї три червоні кулі, що з шумом тріскали одна по одній і освітили татар наче загравою пожежі.

— Чудово, прегарно! — кликав Андрійко й аж плескав у руки з радости.

Але я звертав увагу на що інше.

У татарськiм таборі счинився нелюдський крик: коні, верблюди, люди — все кинулося до божевільної втечі. Ми були безпечні, — татари не відважались перейти на другий бік ріки, звідки спадають на них такі „чари“...

14.

У лісовій оселі.

Від річки пішли ми в ліс. Поволі розвиднювалося і ми знайшли якусь лісову стежку. Андрійко цілий час сміявся і балакав, заєдно нагадував щось з нашої утечі.

— А знаєш, твої вогні вирятували життя нашому сторожеві й половчанинові. Татари певно вбилиб їх, а тепер вони якось вирятуються. Массуді скаже: мала юнак, велика чародій зробити огнена віз і поїхати на небо, і звідти кидати кулі на татарин, і буде присягатися, що все те бачив. Але собі подумає: я стара чоловік, але дурна, я дати утекти тим хитрим пташкам.

Ми реготалися і йшли даліше лісом. Світало, було холодно, але мряка падала до долу; заповідався гарний день. Зупунилися над якоюсь річкою, що розливалася в широкий став. По другім боці річки на високому березі серед ліса стояла хатина. Андрійко став гукати:

— Гей, є там хто, перевезіть нас!

З хати вийшов сивий старий дідусь, за ним бабуса. Знати було, що дивуються, що зайшли до них якісь гості, — довго стояли нерухомо, мов остовпіли. Але Андрій гукав даліше й дідусь якось прочунав. Закликав на когось і з хати вийшов парубок, зійшов над ріку й за хвилину причалив до нас чов-

ном. Був це високий хлопчище, але глядів на нас дико, немов наполоханий.

— Чого так дивишся, боїшся нас? Ми не татари, ми свої! — сказав весело Андрій.

Парубкові лице розяснилося й почав говорити, — але замість мови почули ми гострі, неприємні звуки; парубок був немова. Він перевіз нас на другий бік.

Дідусь і бабуся вийшли проти нас, раді, веселі й стали нас вітати.

— Вітайте, гості далекі, сторонські.

Звідки ви до нас попали? Вже цілий рік ніякого гостя не було в нас, — ще того року літом зайшов до нас один ловець, а потім не бачили ми нікого. Живемо собі отут самі вдвоє з осьтим немовою, на острові, серед вод і болот і ніхто нас не відвідує. Ходіть, гості любі, спічніть, поснідайте.

Мило й гарно було в цій самотній оселі. Довкола стояв старий темний ліс, але при хаті був садок і город, — знати було, що старенькі розвели господарство. Серед саду на деревах були розміщені старосвітські вулики, пороблені з видовбаних колод. Між кущами щось зашелестіло, виліз звідти заєць, став на задні ланки й почав нам приглядатися; ми причаїли дух, але заєць не злякався, прискакав нам до ніг і спокійно підскубував собі травичку.

— Присвоїли зайця! — зачудувано сказав Андрій.

— О так, у нас всяка звірина присвоєна! — сказала бабуся, а дідусь свиснув протяжно.

З сіножаті прилетів бузько, заточив коло в повітрі, осів перед хатою й повагом підійшов до діда. Той витягнув щось зза пояса й кинув до бузька, а птаха зручно вхонила ці ласощі дзюбом.

У тій хвилині з ліса почувся тупіт і серед дерев показався великий олень з прегарними рогами. Дід підійшов до нього й поклепав його по шиї; ве-

личавий звір похилив голову до пестоців. За оленем прибігла серна з двома малими сернятами; з дерева скочила вивірка й скочила бабусі на шию. На дереві появилася сорока й заглядала цікава, неначе на щось чекала.

— Цілий звіринець! — сказав я до стареньких.

А вони пестили звірята й веселі, усміхнені казали:
— А з кимже нам жити в цій пустелі? Аджеж звірі найвірніші приятелі.

Старенькі приймали нас гостинно, дали нам молока, печених паляниць, меду, яблук, — заохочували нас і припрошували. Ми їли й оповідали старим наші пригоди, старенькі охкали й не хотіли вірити, що справді татари так близько.

— До нас вони не зайдуть. Ми тут безпечні; довкола води й болота.

Ми розпиталися про дорогу до Бужська. Показалося, що дорога недалека:

— Як вийдете зараз, то будете ще перед полуднем в Бужську.

Я мимохіть витягнув з кишені годинник і поглянув, котра година; — була сьома рано. Вчора накрутив його в полудне.

— Що це, що це таке? — запитався зачудований Андрійко, а старенькі аж роти відкрили з дива.

Мусів показати їм свій хронометр, пояснив, як міг, як він уладжений і до чого служить. Але старі не могли зрозуміти, якось спохмурніли, стали глядіти на мене неначе з підозрінням. Також Андрійко задумався і споважнів. Наробив я собі клопоту тим годинником.

Але з біди вибавив мене заєць. Він так смішно став на лапи, а потім перекинувся, що всі стали сміятися і веселість вернулася між нас. Ми обидва відпочали трохи, потім розпрощалися з господарями.

— Як звати вас? — запитав я старого.

— Кудерявчичі — сказав він, — так мій рід звався, так і нашу оселю називають..

Довго я буду згадувати цю хатину серед лісу, так там було мило й спокійно, неначе в якійсь зачарованій країні.

15.

Як скінчився мій сон.

Нас провів немова й показав, куди вийти з болот і мочарів. Кудерявчичі справді були неначе на острові, — тільки вузька, незамітна стежина вела між ставищами й багнами. Врешті ми вийшли на широку, суху дорогу й попрямували нею до Бужська.

Біля полудня побачили здалека розкинену оселю. З вищого місця над рікою світили білі стіни города. Ми зраділи, що вже близька наша ціль, бо добре змучилися швидкою ходою.

Але показалося, що до города дістатися нелегко. На перешкоді стала нам ріка, куди дійшла наша дорога. Моста не було й прийшлося нам довго стояти, гукати, накликувати. Врешті приїхав якийсь чоловік човном. Почав нас розпитувати, звідки ми, чого, куди, — ми все розказали, але він відповів, що нас не перевезе: князь заборонив чужих пускати до города.

— Алеж, чоловіче, ми не чужі, ми свої, веземо важні вісті для князя, мусиш нас пустити.

— Не пущу, пройдисвіти ви непевні, хто вас там знає.

Переконаували його, просили, сварились, — тушій чоловіга не хотів нас і слухати. Так втратили ми годину, булиб ще довше чекали, але на щастя приїхав якийсь боярин; ми вияснили йому все й він забрав

нас з собою. Дальше переправлялися ми ще в трьох місцях, — Бужськ лежав серед річок і болот і в тім була його сила, ніякий ворог не міг до нього передістатися.

— Нехай би татари поспробували зайти під Бужськ, наші вистрілялиб їх як качок! — казав Андрійко. — Ой, як я вже хотівби стріляти, а той поганий Бурундай забрав мені мій лук.

Увійшли врешті до города. На просторій площі побачили чудовий вид. В рядах стояло там військо. Один поруч одного стояли лицарі в залізних панцирях, у шоломах, що світили на сонці, кожний праву руку спер на довгий спис, на лівій тримав щита. Мов залізна стіна стояли вони посередині города.

Перед ними на підвищенні біля якогось великого будинку сидів поважний мужчина з довгою бородою, також у блискучій зброї. Він устав з місця й став промовляти.

— Це князь Данило! — радісно скрикнув Андрій.

А мені аж серце забило, — дочекався цієї радісної хвилини, що побачив великого володаря галицької землі!

Князь говорив і слова його долітали до нас.

— Браття й дружино! Безбожні татари напали на нашу землю, нищать городи й села наші, беруть людей у неволю. Чи ж будемо чекати, аж уся країна наша стане руїною? Чи дозволимо поганам панувати над нами? Підемо на стрічу ворогам і або визволимо землю нашу або вмеремо зо славою! Насталіть серця ваші завзяттям і йдіть у бій!

Все військо гукнуло:

— Поляжемо за тебе, князю, і за землю нашу!

І всі вдарили щитами один об одного, аж пішов брязкіт далеко мов громовиця. Вояки поспішно пішли сідлати коней.

Я аж тремтів від зворушення. Бачивже я славне військо наше, тих лицарів, що клали свої голови в боротьбі з степовим ворогом, за долю української держави.

Боярин, що провадив нас, підійшов до князя й сказав йому кілька слів.

— Є вісті зо Львова, — скрикнув князь, — давайте їх сюди!

Ми підступили ближче.

— Хто ви, хлопці? — запитався Данило.

— Я Андрій Лучник, син княжого стрільця Михайла Суличича!

— Син Суличича? Знаю твого батька, це хоробрий вояк. А ти, хлопче, що за один? — звернувся до мене.

— Юрко Козак, товариш Андрія — сказав я тремтючим голосом.

— Дивно ти зодягнений, по німецьки... Але кажіть, хлопці, що принесли зі Львова.

Андрійко почав оповідати про напад татар на Львів, про бій з ними й відступ татарського війська про нашу мандрівку, побут між татарами й нашу втечу. З великою увагою слухали всього князь і бояри, а нераз сміялися весело, бо Андрійко оповідав усе дуже смішно. Але найбільше їх здивувало оповідання про те, які штуки показував я татарам і як налякав їх вогнями.

— Покажеш колись нам, як ти робив ці штуки, — сказав князь. Татари також деколи стріляють живим огнем, а ми ніяк не можемо дійти, як вони це роблять. Ти нам поможеш.

Я збентежився дуже: правду сказати, я не маю поняття, як роблять ракети. Як я собі пораджу?

Тимчасом наше лицарство повсідало вже на коні й уставилося на площі в ряди, готове до походу.

Князь підійшов до війська й промовив так:

— Дістали ми вісті зо Львова: татари напали на город, але наші розбили орду й узяли багато здобичі. Такі вісті принесли ці два хлопці, Андрій Лучник і Юрко Козак. По дорозі попали у татарський полон, але хитрощами добулися з неволі й прийшли до нас. Таких хоробрих хлопців треба нам у війську: я беру їх до моєї прибічної дружини, виростуть з них славні лицарі!

Князь дав знак рукою. Сурмачі підняли в гору труби, заграли боєву мелодію. Голос пішов далеко, до самих хмар.

— — — — —

У тій хвилині я пробудився. Сидів я при столі, передо мною лежала історія, відкрита на портреті Данила. Чи на яві пережив я те все, чи справді ман-

дрував по землях давньої могутньої Української Держави? Чи сон це був, чи дійсність?

На жаль тільки сон, але гарний сон, — шгода, що так скоро скінчився.

3027

2p. 40K.
(1986)

3027